

*Zaman ve Anlatı Bir: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis**

MUSTAFA TEMİZSU**

*“Her anlatısal yapıtın sergilediği dünya
' zamansal' bir dünyadır hep.”*

Paul Ricoeur

Zaman kavramının, insanoğluna felsefi açıdan vadettiği yönsemelerin yanı sıra anlatıların önemli unsurlarından biri olarak görüldüğü bilinen bir gerçek. İşte bu gerçeği, *Zaman ve Anlatı Bir: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis* isimli kitabında ele alan Paul Ricoeur'un kitabından söz etmeden önce, ilkin onun kim olduğu bahsi üzerinde durmak istiyorum.

Anlatıların felsefi temelleri üzerine *düşünen* isimlerden biri olarak Paul Ricoeur (1913-2005), her şeyden önce bir felsefeci ve yorumbilimcisi. Rennes Üniversitesinde ve Sorbonne'da öğrenim gören Ricoeur, Fransa ve Amerika'da çeşitli dersler verdikten sonra Fenomenoloji ve Yorumbilim İncelemeleri Merkezi'ni yönetti. Özellikle anlatı yorumbilimi alanındaki en önemli çalışması olarak kabul edilen *Zaman ve Anlatı* (Temps et récit) adlı yapıtıyla hem yorumbilim hem de anlatıbilim araştırmalarının temel kitaplarından birine imza attı.

Yazarın çağdaş anlatı kuramlarının gelişmesine büyük katkıda bulunan *Zaman ve Anlatı* isimli yapıtı esasında dört ayrı kitaptan oluşuyor. Bunlar sırasıyla şöyle:

Zaman ve Anlatı Bir: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis;

Zaman ve Anlatı İki: Tarih ve Anlatı;

Zaman ve Anlatı Üç: Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi;

Zaman ve Anlatı Dört: Anlatılan (Öykülenen) Zaman.

* Ricoeur, Paul (2007). *Zaman ve Anlatı Bir: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*, Çev., Mehmet Rifat- Sema Rifat. İstanbul: Y.K.Y.

** Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafatemizsu@gmail.com

Burada üzerinde duracağımız *Zaman ve Anlatı*'nın birinci cildi hakkında belki de söylenmesi gereken ilk şey, yapıtın diğer ciltlerle birlikte bir bütünü oluşturduğu gerçeği. Çünkü Paul Ricoeur, sonraki ciltlerde sözünü ettiği kuramsal yaklaşımların sınımasını ve örneklenmesini yapacağı düşüncelerin temellerini bu ciltte atıyor. Dolayısıyla birinci cildin yazarın anlatılar üzerine geliştirdiği düşüncelerin teorik düzlemini içerdiğini söylemek mümkün. Bu bağlamda kitabın tanıtımına geçmeden önce ilk elden söylemem gereken konulardan biri de yazarın felsefeci kimliği ve düşüncelerindeki felsefi yön. Bu durum şüphesiz kitabın içeriğine ve söylemine yansımış durumda. Dolayısıyla *Zaman ve Anlatı*'da ele alınan konular, *zaman* kavramının etrafında oluşturduğu sorunsalların hem anlatıbilim hem de felsefe açısından bir araya getirilmesinden oluşuyor. Şimdi bu durumun yapıta nasıl yansıdığını görmeye çalışalım.

İlk olarak *Zaman ve Anlatı*'nın bu cildini genel bir çerçeve içine alacak olursak, Ricoeur'ün burada anlatsal düzenlemeyi sağlayan *zaman* ile hayatın ve gerçek eylemin *zamanı* arasında belirli bir *bağıntı* kurduğunu söylememiz gerekiyor. Anlatıyla gerçek hayat ve zaman arasındaki bu bağıntının yorumu, yapıtın da ana iskeletini oluşturuyor. Dolayısıyla *Zaman ve Anlatı*, felsefeden anlatıbilime yapılan bir yolculuk. Öyleyse yolculuğun temel ön varsayımını Ricoeur'ün şu sözleriyle belirtmek, yapacağımız yolculukta bize önemli bir rehber niteliğinde olacak:

“Gerek anlatsal işlevin yapısal benzerliğinin, gerekse her anlatsal yapıtın gerçeklik gerekliliğinin son hedefi insan deneyiminin ‘zamansal’ niteliğidir. Her anlatsal yapıtın sergilediği dünya ‘zamansal’ bir dünyadır hep. Zaman ancak anlatsal olarak eklemlendiği ölçüde insan zamanına dönüşür; buna karşılık olarak da anlatı ancak zamansal deneyimin özelliklerini gösterdiği ölçüde anlamlı hale gelir.” (23)

Kitap, “Zaman Deneyiminin Aporileri”, “Olayörgüleleştirme” ve “Zaman ve Anlatı” olmak üzere üç ana başlıktan oluşuyor. Aynı zamanda bu ana başlıkların çeşitli alt başlıkları var. “Zaman Deneyiminin Aporileri” isimli bölüm, temelde Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ının XI. kitabının zaman kavramı açısından değerlendirilmesi üzerine kurulu. Ünlü bir düşünür olan Aziz Augustinus (354-430), bir teolog olarak tanrıbilimesel yapıtlarının aynı zamanda felsefi yönleriyle dikkat çektiği ve modern felsefede tartışılacak olan pek çok konuya ilk olarak değinmesi bakımından önemli bir isim. Onun *İtiraflar*'ının Paul Ricoeur açısından ifade ettiği önem ise bu yapıtta zamanın felsefi temeller açısından ele alınması. Öyleyse ortaya atılması gereken soru şu: Nedir Aziz Augustinus için zaman ve onun zamana yaklaşımı hangi yönleriyle *Zaman ve Anlatı*'ya yansıyor?

Zamanın öz niteliğini ve onun paradoksal yanlarını bir takım aporiler etrafında ele alarak yorumlayan Aziz Augustinus, ilk olarak kavradığımız ve bildiğimiz zamanla *gerçek* zaman arasındaki farkı belirterek düşüncesini geliştiriyor. Ona göre insan kavrayışı zamanın

Paul Ricoeur

gerçekliğine ulaşmaz nitelikte ve insan sadece zamanın geçişini algılayabilir durumda. Geçmiş, şimdi ve gelecek zaman gibi kavramlar ise sadece birer zihni tasarımlar. Esasında var olan bir tane zaman var ve bu zaman geçmişle geleceği içinde barındıran şimdiki zaman. Fakat onun da sınırları ve çerçevesi belirsiz. Dolayısıyla denilebilir ki Augustinus için zaman bir *bütünü* ifade ediyor ve bu bütün insanın kendi *içinde* saklı. Zaten onun şu sözleri hem zaman aporisini tam olarak ifade etmesi, hem de

zamanın insanın kendi ruhunun *içinde* var olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici:

“Nedir gerçekten zaman? Eğer hiç kimse bana sormazsa ne olduğunu biliyorum; ama bir soran olur da açıklamaya kalkarsam, bilmiyorum.” (32)

Paul Ricoeur, Aziz Augustinus’un bu fikirlerinden hareketle kendi düşüncelerini geliştiriyor ve zamanın var olup olmadığı aporisine kendi dünyasından bakıyor. Bu bakış, aynı zamanda zamanın ölçülmesi meselesiyle de ilgili. Ricoeur’ün, Augustinus’un fikirlerinden hareket etmesinin ana sebebi, bu fikirlerin paradoksal yapısının, anlatılar açısından sonraki bölümde ele alınacak olan kavranabilir ve pratik düzlemle olan ilişkisi.

Zaman ve Anlatı’da anlatıların kavranabilir ve pratik yanını ise “Olayörgüleştirme” alt başlığında konu edilen *Poetika* yazarı Aristoteles’in fikirleri oluşturuyor. Yazarın burada referans olarak belirlediği iki kavram söz konusu. Bunlar; *mythos* ve *mimesis*. Mythos kompoze etmek, kurmak, biçimlendirmek, işlemek, yazmak edimleriyle beraber *olayörgüleştirme* kavramına işaret ediyor ve anlatıların uyumluluğunu/düzenliliğini ifade ediyor. Buna karşın Ricoeur’ün, Aristoteles’in *mimetik etkinlik (mimesis)* kavramı etrafında sorunsal üretmesinin ana sebebi ise, *pratik* ve *canlı* zamansal deneyimin, anlatılarda olayörgüsü aracılığıyla yaratıcı biçimde taklit edilmesi meselesi. Sonuçta yazar olayörgüleştirmeyi, ifade ettiği uyum ve düzen bağlamında şu şekilde tanımlıyor:

“Olayörgüsünü oluşturmak demek, rastlantısal kavranabilirliği, tikelden tümeli, yanöyküselden zorunluyu ya da gerçeğebenzeri ortaya çıkarabilmek demektir.” (89-90)

Paul Ricoeur'ün bu iki önemli ismin fikirlerini inceledikten sonra düşüncelerini anlatılara uyguladığı bölüm ise "Zaman ve Anlatı" alt başlığında yer alan "Üçlü Mimesis" isimli bölüm. Burada Ricoeur temel savını ortaya atıyor ve her anlatının üç *mimesis* bağıntısı içerdiğini söylüyor. Bunlar: Yaşanılan ve eylemsel bir boyutu olan zamanla olan bağıntı; olayörgüleştirmenin kendine has zamanıyla olan bağıntı ve son olarak okuma ediminin zamanıyla olan bağıntı. Böylelikle yazarın üçlü mimesisle, anlatıları kapsayan *üçgen* bir yapıyı ifade ettiğini ve bu yapının her köşesinin kendi arasında organik bir bağ bulunduğunu söylemek mümkün. Şimdi bu üçgenin köşelerini anlamaya çalışalım.

Sözünü ettiğim üçgeni oluşturan yapı, kitapta Mimesis I, II ve III olarak isimlendiriliyor. Mimesis I, *tasarım* veya *ön biçimlendirme* düzlemi olarak tanımlanabilir. Bu düzlemin anlatisallaştırma sürecinden öncesinde bulunan eylemler dünyasıyla ilgili bir aşama olduğu görülüyor. Dolayısıyla anlatının varlığından öncesini ifade eden bu aşama, bütünüyle insanların bilgilerine dayalı bir eylemler sistemi ve bu sistem okurla yazar arasında ortak ve pratik bir eylem tasarımı olarak mevcut:

"Eylemi taklit etmek ya da temsil etmek, her şeyden önce, insan eyleminin kendi anlamsal yapısı, kendi simgeselliği ve kendi zamansallığı içinde ne olduğunu önceden kavramak demektir. Olayörgüleştirme ve buna bağlı olarak da metinsel ve yazınsal mimesis düzeni şairde [anlatıda] ve okurunda ortak olarak bulunan bir ön-kavrayış üstünde kurulur." (127)

Mimesis II'yi ise, *olayörgüleştirme* ve *biçimlenme* düzlemi olarak tanımlamak mümkün. Dolayısıyla bu düzlem, anlatisallaştırmanın söz konusu olduğu bir aşama. Aşamada yer alan temel figür ise elbette ki yazar. Çünkü sözünü ettiğim olayörgüleştirme aşamasını başlatmak demek, eylemler dizisini *anlaşılır* kılarak düzenlemek ve bir bütün hâline getirmek demek. Sonuçta sözü edilen bu *bütün* ise, metinsel bir biçim olarak karşımıza çıkıyor.

Mimesis III, ikinci aşamada birbirinden ayrılan okur ve yazarı okuma edimiyle tekrar birleştiren bir aşama. Burayı *alımlama* veya yeniden *biçimlendirme* düzlemi olarak görmek mümkün. Çünkü burada, anlatisallaştırma aşamasının gerçekleşmesinden sonra, okurun anlatıyı yeniden *yaratım* süreciyle alımlama durumu söz konusu. Bu bağlamda ortada bir kesişme var ve bu kesişmeyi Ricoeur şu şekilde ifade ediyor:

"Mimesis III'ün metin dünyası ile seyirci ya da okur dünyasının kesişmesini belirttiğini söyleyeceğim. Demek ki, şiirin [anlatının] biçimlendirdiği dünya ile gerçek eylemin kendini ve kendine özgü kuramsallığını gösterdiği dünyanın kesişmesidir burada söz konusu olan." (138-139)

Sonuçta burada yapılan değerlendirmelerden de görüleceği üzere, *Zaman ve Anlatı*'nın bu cildi ortaya attığı felsefi sorunsallardan hareketle anlatıbilimsel çıkarımlara sahne olan dikkat çekici bir kitap. Özellikle yazarın zaman ile anlatı arasında geliştirdiği çatışmaya dayalı yorumbilimsel bakış açısı ve zaman fenomenolojisi, anlatı kuramları, alımlama

estetik, göstergebilim ve tarih yazımı gibi disiplinleri bir arada ele alışı son derece önemli. Buna bağlı olarak yapının felsefi ve anlatıbilimsel yönü, ilk bakışta salt teorik/kuramsal bir kitapla karşı karşıya olduğumuz izlenimini yaratıyor. Esasında bu doğal bir durum. Fakat daha önce de belirttiğim üzere Paul Ricoeur burada, bütün anlatıların temelini oluşturduğunu düşündüğü üçlü *mimesis* yapısının çerçevesini çiziyor. Çerçevenin dışına taşan pratik düzlem ise diğer ciltlerde, meraklı okuyucularını bekliyor!

Son olarak kitabın çevirisi hakkında birkaç söz etmek istiyorum. Yetkin bir çeviri örneği gösteren Mehmet Rifat ve Sema Rifat'ın, kitabın çevirisinin yanı sıra, çeşitli bölümlerde köşeli ayraç içinde verdikleri açıklayıcı ifadeler ve ek dipnotlar son derece önemli. Ayrıca "Türkçe Çevirinin Ön Sözü" isimli bölümde, kitabın çeviri edimi sırasında çevirmenlerin kendileri için de birer anlama, açıklama ve yorumla süreci olarak görüldüğü bahsinin, yapıya olumlu yönde yansıdığını düşünüyorum. Hele ki Paul Ricoeur gibi bir yazarın "düşünsel" yönünün okur için sürekli yeni kapılar açtığı bir yapıttan bahsediyorsak.